

‘Al wat ik kreeg van kunde’. Hubert van Herreweghen: bijna een eeuw lyrisch meesterschap

Stefaan Evenepoel

Abstract

Het langlopende dichterschap van Hubert van Herreweghen (1920-2016) laat een bijzondere samenhang zien rond wezenlijke tegenstellingen, zoals die tussen donkerte, verlorenheid, dreiging van dood en vergankelijkheid en de zwaarte van zonde en schuld aan de ene kant. Aan de andere kant lichtheid, verwondering om de kleine dingen en het opgaan in een groter tijdloos verband. Zijn christelijke denkwereld voedt de beide polen. Toch doet zich in zijn coherente oeuvre een opmerkelijke evolutie voor. Schreef de dichter eerst vooral donkere en zeer vormvaste verzen, later gaat zijn schrijven geleidelijk over in meer luchtigheid, meer zelfironie, meer vrolijke verstillings- en ook meer vormexperimenten. De samenhang en evolutie binnen het werk worden in deze bijdrage belicht aan de hand van het gedicht ‘Toestand’ (uit de bundel *Webben en wargaren*, gepubliceerd in 2009). Het gaat terug op een dramatische oorlogservaring uit 1940. Pas in 2002 ontstond een eerste vijfregelige versie, bewaard in het archief van Van Herreweghen. In 2004 kreeg het gedicht zijn definitieve (zevenregelige) gestalte. De genese van ‘Toestand’ laat zien hoe de biografische context uit 1940 geabstraheerd werd, zodat er verschillende betekenisniveaus ontstonden. We onderscheiden een existentieel-religieus, een kosmisch en een poëticaal niveau. Het gedicht geeft bovendien blijk van taalplezier en taalspel die typerend zijn voor de poëtica van Van Herreweghen. ‘Toestand’, tot stand gekomen in de periode van de latere poëzie, is tegelijk een perfect voorbeeld van wat Van Herreweghen al bij het begin van zijn dichterschap bestempelde als zijn poëtische credo, namelijk ‘moderne onrust in klassieke maat’ (1950).

Abstract

The enduring poetic genius of Hubert van Herreweghen (1920-2016) reveals a distinct consistency around what are essentially contrasts, namely darkness, desolation, the imminency of death and mortality, along with the burdens of sin and guilt, juxtaposed against lightness, a sense of wonder about the small things in life and the feeling of being absorbed into a vast timeless whole. Even though his Christian mindset fed both ends of the spectrum, there was a remarkable shift in Van Her-

Herreweghen's coherent oeuvre. Whereas the poet first composed mainly dark and very formal verses, his work gradually grew to reveal more light-heartedness, more self-irony, more joyful stillness and also more experiments with form. In this contribution, the coherence and shift within his poetry are illustrated by the poem 'Toestand' (from the collection *Webben en wargaren*, published in 2009), where he draws on a dramatic war experience in 1940. Only in 2002 did a first five-line version see the light of day, which was subsequently kept in his poetic archives until 2004, when the poem acquired its definitive (seven-line) form. The genesis of 'Toestand' shows how the biographical context of 1940 was abstracted, allowing several levels of meaning to materialise, not least the existential-religious, cosmic and poetic one. The poem also showcases the linguistic delight and the play on words that have come to epitomise Van Herreweghen's poetry. 'Toestand', written in the latter half of his poetic career, is at the same time a textbook example of what at the start of his career the poet described as his poetic motto: 'modern unrest poured into a traditional metered verse' (1950).

Om een meesterlijke wandelaar in taal te worden moet het wel helpen als je zoals Hubert van Herreweghen (1920-2016) bijna driekwart eeuw leeft voor poëzie, en als je bovendien meer dan twintig bundels publiceert. Kortom, Van Herreweghen belichaamt de kennis en kunde van bijna een eeuw lyrisch meesterschap. Of zoals hij het in het gedicht 'Zang' uit de bundel *Webben & wargaren* (2009) formuleerde (Van Herreweghen, *Verzamelde gedichten*, 2020 [hierna: VG], p. 787):

Al wat ik kreeg van kunde
van taal en tong
bleef ik slijpen tot het zong,
al was 't van slijpen dat 't verdunde.

In de literaire kritiek werd Van Herreweghen meteen gezien als een van de belangrijkste stemmen uit de zogenaamde bezettingsgeneratie in Vlaanderen (De Geest, 1999, p. 8). Die generatie werd 'neoclassicistisch' genoemd (Brems, 2006, p. 127) omdat ze binnen de literaire traditie voor klassieke vormen koos en zich meestal in de vorm van een belijdend ik over de klassieke levensvragen boog. Dat deed ze echter met een onmiskenbaar naoorlogs levensgevoel. Door de gruwel en absurditeit van de oorlog kon dat basisgevoel voor Van Herreweghen en de breuk met het vooroorlogse klimaat niet fundamenteleler zijn. Het existentialistische levensgevoel, de verlorenheid en agonie

moesten evenwel voor alles vaste vorm krijgen. Dan pas kon de emotionele bouwstof voor poëzie voor hem echt poëzie worden. Als dichter-landman volgde Van Herreweghen dan ook resoluut zijn eigen weg, al werd die soms overschaduwd door het gedruis van meer in het oog springende experimenten van andere dichters.

Het langlopende dichterschap van Hubert van Herreweghen laat een bijzondere samenhang zien en vertoont niettemin markante verschuivingen. Hierna wil ik op beide facetten nader ingaan. Vervolgens wil ik die samenhang en evolutie demonstreren aan de hand van het gedicht 'Toestand'.

1. OPMERKELIJKE COHERENTIE

In zijn poëtische wereld blijven steeds dezelfde tegenstellingen aanwezig. Enkele daarvan zijn de tegenstelling tussen donkerte, verlorenheid, dreigende dood en vergankelijkheid én de tragische zwaarte van zonde en schuld aan de ene kant; versus lichtheid, verwondering om de gewoonste dingen, opgaan in een groter, tijdloos verband en vreugde om de spontane broederlijkheid met al wat groeit, kruipt, loopt of vliegt aan de andere kant. Kortom: de wereld van grote machten en grote gevoelens versus de wereld van het kleine.

Zijn christelijke denkwereld voedt de beide polen. Enerzijds lijkt het paradijs van de kindertijd als symbool voor een mythische voortijd definitief verloren te zijn en dat leidt tot vertwijfeling, gemis en een haast oudtestamentisch schuldgevoel. Anderzijds wordt die donkerte toch altijd weer opgelicht door sprankels licht en draagt ze ook kiemen van geluk en transcendentie in zich. De dichter-wandelaar stelt zich dan open voor momenten waarop een andere bovennatuurlijke orde zich openbaart. Op zulke momenten voelt de dichter zich van binnenuit verbonden en opgenomen in een allesomvattend zingend verband. Dan is het dat hij in het voorvaderlijke Brabant oog in oog kan staan met een zwart lam, een moment dat in het gedicht 'Februari - Zwart lam' (VG, p. 414) zowel een landelijk tafereel lijkt als een visioen. Ook het verloren paradijs in eenklank met de moeder, zoals in het gedicht 'Cascais' (VG, p. 138), kan dan even in een droom worden teruggehaald.

2. OPVALLENDE EVOLUTIE

Al doet de vroege poëzie weleens aan de zwaarte van Karel van de Woestijne denken, de lichtheid van Guido Gezelle is nooit veraf. In die zin doet zich in

dit samenhangende oeuvre ook een opvallende evolutie voor. Schrijft Van Herreweghen als jonge dichter vaak donkere en zeer vormvaste verzen, dan gaat zijn schrijven geleidelijk over in meer luchtigheid, meer zelfironie, meer verstillings en aanvaarding ook. Zo bijvoorbeeld in het elegische vers met als titel de initialen 'M.B.B. I', uit *De bulleman en de vogels* (2015):

Vertrouwen had ik in haar gang,
in 't wiegen van haar leest,
dat is me een zeker spoor geweest,
meer dan gezang,
 een leven lang.
(VG, p. 890)

Of in een gedicht als 'Eenmanstheater' uit *Webben & wargaren* (2009):

Beklaag niet de stokoude man,
die op de stoep, zo snel hij kan,
de zolen schuifelt een voor een,
om tussen voet en voet te wachten
tot hij weer klaar is met een been.
Hij huppelt in gedachten.
(VG, p. 758)

Kan een ouderdomsgedicht eigenlijk vitaler zijn? Kan het nog speelser in wat als een soort van de tweede jeugd van zijn dichterschap kan worden beschouwd? De bundel *Aardewerk* uit 1984 wordt in de literaire kritiek algemeen als een scharnierbundel aangewezen. De stijl wordt dan minder dramatisch, meer gebald en barser soms, en de dichter zet in op de volle klank van korte woorden. Hij tekent taferelen als met een Japans penseel en laat daarin zintuiglijke sensaties tot volle wasdom komen. Dankzij zijn vormmeesterschap jongleert hij bovendien met geraffineerde rijmschema's en echoënde klanken, zoals bijvoorbeeld in het gedicht 'Sedentair' uit *Aardewerk*:

Ik wou altijd een tak zijn.
Zie ik mezelf, ik ben een tak.
Boven het sober gras,
 boven de roes der kruiden,
hangt hij te wiegen en te wuiven,
terwijl de vilten lucht zijn bast
gelijk de wind het wil, betast.
Niet ik ga naar het Noorden of het Zuiden

maar wind en stuifmeel en de duiven.
En 't wachten is een barse winter tot
barst het mirakel van een bot.
(VG, p. 296)

De poëzie van Van Herreweghen wordt meerstemmiger, met harmonie én dissonanten, met vloeiende zowel als botsende ritmes. Ook verstechnisch komt die vernieuwing tot uiting, met name in de beweeglijke schikking van regels en strofen op het witte blad. Vanuit verschillende terugwijkende en naar voren springende regels in een gedicht gaan stemmen weerklinken die met elkaar in dialoog gaan, elkaar temperen of net versterken. Verschillende, zowel populaire als hoog culturele werelden weet de dichter met elkaar in spanning te brengen: kindervertelsels wisselen af met referenties aan de oudheid, wijsheden kantelen in zotternijen, de dorpsidioot Pier den Drol loopt in zijn verzen naast koningen uit Babylon. De dichter lijkt wel met het oog van Breugel dit bonte schouwspel te overzien.

Er spreekt ook veel taalplezier uit als de dichter nog één keer een aloud Vlaams woord, een fragment uit een kinderrijmpje, of een frase afkomstig uit de Bijbel of de klassieke oudheid kan bewaren. Ook de taal van de ambachten en de boerenstiel of vergeten namen van planten en dieren weet hij even aan de vergetelheid te ontrukken (Evenepoel, 1994, pp. 367-368). Meteen in de titel van de bundels komt de lezer zulke gekoesterde woorden tegen, zoals kakol, korte metten, kornoeljebloed, kortwoonst, wargaren, en in zijn laatste bundel: bulleman.

Zijn latere gedichten leiden Hubert van Herreweghen alsmaar verder weg van Van de Woestijne, en dat via lijnen van Gezelliaanse geleidelijkheid. Recensenten hebben voor deze polyfonische ontwikkeling onder andere de term 'postklassiek' bedacht (De Geest, 1999, p. 34). Die latere poëzie krijgt ook extra aandacht en zeer lovende reacties van andere stemmen dan voordien, onder meer van Geert van Istendael, Piet Gerbrandy, Yves T'Sjoen en Elke Brems. Die vernieuwde interesse blijkt ook uit de vele medewerkers die een bijdrage leverden aan het themanummer van *Kunsttijdschrift Vlaanderen*, door Patrick Lateur samengesteld naar aanleiding van de negentigste verjaardag van de dichter (Lateur, 2010).

Het dichterlijk archief reveleert dat sommige gedichten lang in portefeuille bleven. Een uitgesproken voorbeeld daarvan is het gedicht dat Van Herreweghen heeft geschreven als een in memoriam voor zijn compagnon de route, de in 1974 overleden dichter Jos de Haes. Met de toevoeging 'obiit 1 maart 1974'

verwijst het gedicht expliciet naar die datum van overlijden. Hoewel het volkomen identieke manuscript, bewaard in het archief, op 23 april 1978 gedateerd is, wordt het gedicht pas in 2015 opgenomen in de bundel *De bulleman en de vogels*. Daarin neemt het een aparte plaats in, als het enige gedicht in de onderafdeling ‘Een vriend’. Daarmee is het ook – zevenendertig jaar na de voltooiing – het voorlaatste gedicht geworden in Van Herreweghens laatste bundel (VG, p. 925).

In voorpublicaties in literaire tijdschriften verschijnen Van Herreweghens gedichten vaak in cycli of afdelingen. Oudere en nieuwere gedichten kunnen dan zij aan zij komen te staan. De dichter blijkt ook niet voor opeenvolgende bundels te hebben geschreven: hij heeft haast voortdurend poëzie geschreven. Als afgeronde – nieuwere of oudere – gedichten in de omgeving van een nieuwe cyclus of bundel lijken te passen, dan krijgen ze daarin hun plek, mogelijk vele jaren nadat er de laatste hand aan is gelegd. Soms worden aanzetten van gedichten, bewaard in talloze cahiers, pas afgewerkt wanneer ze in een bepaalde afdeling in wording perfect thuis lijken te horen. Tot het moment van de uiteindelijke publicatie in een van de afzonderlijke dichtbundels of in een verzamelalbum kunnen in de samenstelling van cycli nog wijzigingen voorkomen. Tussen voorpublicatie en definitieve publicatie in een dichtbundel of verzamelalbum kunnen in de gedichten zelf ook nog varianten optreden. De verantwoording van de *Verzamelde gedichten* (2020), bezorgd door Dirk de Geest en Patrick Lateur, spreekt in dat verband boekdelen.

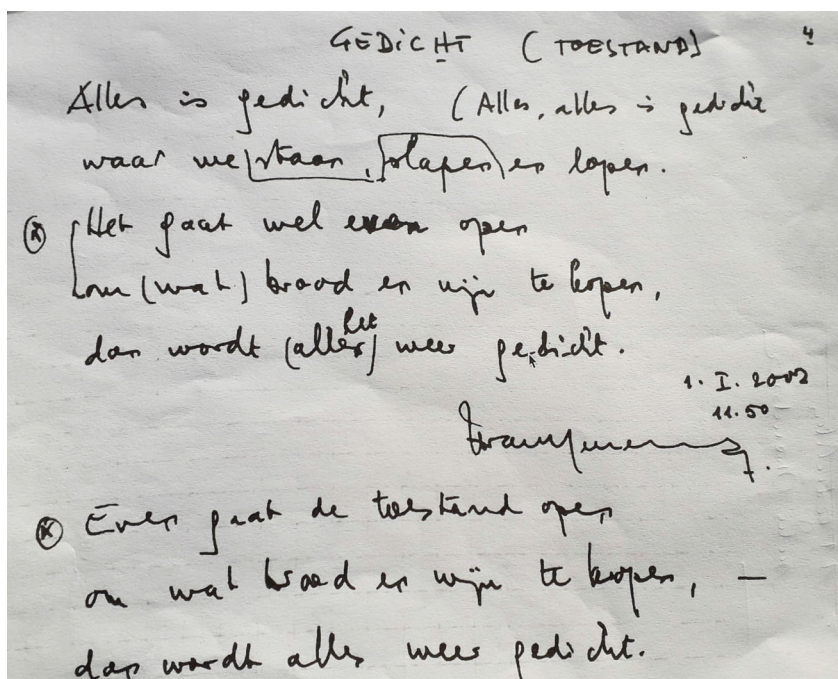
3. ‘TOESTAND’

Het gedicht ‘Toestand’, dat in wat volgt centraal staat, is te vinden in de bundel *Webben en wargaren*:

Alles, alles is gedicht,
waar we slapen, staan en lopen.
Als het scheel wordt opgelicht
valt er licht op ons gezicht,
even gaat de toestand open
om wat brood en wijn te kopen.
Dan wordt alles weer gedicht.
(VG, p. 793)

In een interview bij zijn vijffennegentigste verjaardag verwijst de dichter naar dit vers, om aan te geven hoe oud een intense beleving kan zijn vooraleer die

bewerkt wordt in de lyrische smidse van de dichter (Binst, 2015). Het vers ‘Toestand’ gaat, zoals hierna zal blijken, helemaal terug tot een oorlogservaring uit 1940. Van feitelijke ervaring tot poëtische bewerking was het voor dit gedicht een lange weg. Pas meer dan zestig jaar na de dramatische gebeurtenis uit 1940 komt de eerste versie tot stand. Die is, neergeschreven met varianten, terug te vinden in het dichtersarchief. Tekenend voor de werkwijze van Van Herreweghen is overigens dat elke notitie van een datum is voorzien zodat de genese van de meeste gedichten in kaart te brengen is. In januari 2002 bestaat de eerste versie van ‘Toestand’ uit vijf regels.

Handschrift van de oorspronkelijke, vijfregelige versie, gedateerd 1 januari 2002.

In maart van datzelfde jaar stuurt hij het gedicht per brief vanuit Tenerife naar zijn ernstig zieke petekind, met daarbij de vermelding: ‘Je krijgt nog een onnozel rijmpje toe.’

25. Je krijgt nog een angel rijmpje toe:

TOESTAND (of: HET EILAND III)

Alles, alles is gedicht,
waar we slapen, staan en lopen.
Even gaat de toestand open
om wat brood en wijn te kopen.
Dan wordt alles weer gedicht.

I. - 2002

Handschrift van de oorspronkelijke, vijfregelige versie
(met alternatieve titel 'Eiland III'), uit een brief aan
Jan van Herreweghen, geschreven op 15 maart 2002.

De oorspronkelijke versie luidt dus als volgt:

Toestand

Alles, alles is gedicht,
waar we slapen, staan en lopen.
Even gaat de toestand open
om wat brood en wijn te kopen.
Dan wordt alles weer gedicht.

Deze korte versie is blijkbaar ook een eigen leven gaan leiden. Ze wordt in mei 2002 op vraag van de nabestaanden afgedrukt op het doodsprentje van Jan van Herreweghen, petekind van de dichter. Door de dichter zelf wordt ze naar aanleiding van Nieuwjaar 2003 ook in eigen kring verspreid met een illustratie van zijn dochter Anne.

Wenskaart voor Nieuwjaar 2003, met de oorspronkelijke, vijfregelige versie en een illustratie van Anne van Herreweghen.

Deze oorspronkelijke versie duikt ook later nog online en elders op. In 2015, het jaar waarin Van Herreweghen vijfennegentig wordt, prijkt ze zelfs op een reuzegroot spandoek dat de Provincie Vlaams-Brabant op Gedichtendag in Leuven laat ontvouwen.

In het midden van de vijfregelige versie worden in de zomermaanden van 2004 nog twee regels toegevoegd. Daarmee krijgt de definitieve versie van zeven regels haar beslag. In april 2005 wordt 'Toestand' in zijn definitieve vorm gepubliceerd in het tijdschrift *Het liegend konijn*, als onderdeel van de cyclus 'Mandorla', en het wordt als slotgedicht ongewijzigd opgenomen in de plaquette die de Provincie Vlaams-Brabant in samenwerking met Uitgeverij P in 2008 uitgeeft onder de titel *Het is een geur die ge moet vinden*. Deze kleine bloemlezing komt tot stand naar aanleiding van de Prijs voor Letterkunde van de Vlaamse Provincies 2006, voor het gezamenlijk oeuvre toegekend aan Van Herreweghen. Vervolgens vindt het gedicht in 2009 zijn plek in de bundel *Webben en wargaren*. Er zijn dan ruim zeven jaar verstreken sinds de eerste aantekeningen uit januari 2002. Het gedicht laat de grote afstand zien tussen

de biografische aanleiding uit 1940, die een blijvende invloed moet hebben gehad op de ontwikkeling van de persoon Van Herreweghen aan de ene kant en aan de andere kant het gedicht dat daaruit is gegroeid en van die biografische bodem ook is losgekomen. Het is die als het ware *ontgroeid*.

Over de biografische feiten die aan het gedicht voorafgaan, heeft de dichter nooit gerapporteerd; wel heeft hij er geregeld over verteld binnen zijn gezin, en in juni 2013 ook aan mij. De bundel getuigenissen *Izegemse verhalen uit de Tweede Wereldoorlog* (Colpaert *et al.*, 2012, pp. 41-42) bevat verwijzingen naar dezelfde gebeurtenissen.

Tijdens de Achttiendaagse Veldtocht, na de Duitse inval op 10 mei 1940, vlucht Van Herreweghen, net twintig, per fiets, zoals zovele Belgische mannen, vrouwen en kinderen – ook heel wat dorpsgenoten van hem – richting Frankrijk. De grens is echter al gesloten. Ze maken rechtsomkeer en belanden in de onmiddellijke buurt van Izegem, waar hevige gevechten woeden. Als jonge man, zo vertelt hij later, loopt hij daar ondanks inslaande kogels en granaten met een gevoel van onaanraakbaarheid. Hij wordt samen met zijn kompanen door Belgische soldaten weggestuurd, waarna ze terechtkomen in het leeggelopen en zwaar gebombardeerde Izegem, dat de dag voordien – met name op 26 mei – door het Duitse leger werd bezet. Ze verschansen zich in de kelder van een verlaten herberg, afgesloten door een valluik. Op de avond van 27 mei verlaat Van Herreweghen samen met een vriend het schuiloord om wat voedsel en drank te bemachtigen. Teruggekeerd zien ze op een bepaald moment dat het valluik wordt opgetild. Er verschijnen Duitse soldaten die hen meenemen en opsluiten in de kerk. De hele nacht worden ze daar samen met vele andere mannen gegijzeld. Duitse soldaten beweren dat ze in de buurt door vrijeschutters werden beschoten en dat ze daarvoor wraak zullen nemen. In de vroege ochtend gaat opeens de kerkdeur open en iemand deelt mee dat de strijd voorbij is. Het is dan 28 mei. Koning Leopold III heeft die ochtend de onvoorwaardelijke capitulatie van zijn troepen aanvaard. De gijzeling is afgelopen. Samen met zijn vriend fietst de dichter in ijltempo naar huis.

Terug naar het gedicht. In ‘Toestand’ is de initiële ervaring niet meer te herkennen omdat de concrete contouren van toen – het specifieke ‘wie-wat-waar-wanneer’ – zo goed als volledig verdwenen zijn. In de definitieve versie werd dan wel het feitelijke element ‘scheel’ (synoniem voor ‘deksel’) toegevoegd, maar dat is op zich veel minder concreet dan bijvoorbeeld benamingen als ‘valluik’ of ‘deur’ en bovendien voegt het, zoals ik hierna zal toelichten, aan het vers een waaier aan potentiële betekenissen toe. Doordat het vers losgekoppeld is van de concrete situatie, boort het veel meer betekenislagen aan.

Helemaal naar het achterplan verdwenen zijn de grilligheid van het lot, belichaamd door de coïncidentie van het tijdstip van de capitulatie en de gijzeling, evenals het oorlogsgeweld zelf dat nog alleen voelbaar is als oorzaak van de overheersende agonie. Het herhaalde en onbepaald voornaamwoord ‘alles’ opent een uitgebreid betekenisnetwerk dat de lezer zelf heeft in te vullen. Het kan slaan op de existentie, op alles wat is, op de werkelijkheid... Zoals het oorspronkelijke manuscript aantoont, heeft de dichter er door middel van neergeschreven toevoegingen nadrukkelijk voor gekozen om het woord ‘alles’ drie keer te herhalen. Op die manier wordt in een tegelijk open én omvattend woord als ‘alles’ een hele wereld verwoord. Wat valt er immers nog buiten dat begrip? In de toestand van dat benadrukte ‘alles’ tekenen een aantal tegenstellingen zich scherp af, onder meer die tussen donker en licht, tussen toe en open, binnen en buiten, maar ook tussen de warmte van het invallend licht en de kilte van het omringende duister. Bovendien is er ook de tegenstelling tussen de stilstand binnen in het schuiloord en de beweging daarbuiten. Ten slotte staan de onpersoonlijk gehouden grote krachten, de overmacht die ervoor zorgt dat het onbepaalde ‘alles’ dichtgaat, tegenover de onmacht en kleinheid van de ‘wij’, die louter ondergaan.

Er is hier dus niet alleen de adem afsnijdende toestand die met tal van emotionele ladingen opgeroepen wordt, het gedicht reikt ook naar een existentiële dimensie. ‘Alles’ lijkt hier in één woord al wat menselijk is te omvatten, ‘waar we slapen, staan en lopen’; vrij omschreven: het bestaan, als een kortstondig lichtmoment voorafgegaan en gevolgd door donkerte. En toch gaat het vers niet gebukt onder zwaarte. Het ademt in een regelmatig ritme en roept ruimte op doordat alle ballast is weggestreept, zodat er in taal en tekening alleen zuivere lijnen overblijven. De frase ‘wijn en brood’ draagt een religieus-mythiserende symboliek, die mogelijk verwijst naar een sacraliserend moment, een moment zo niet van transfiguratie, dan toch van potentiële transformatie: donkere uitzichtloosheid gaat over in hoopgevend licht, wanneer de gesloten toestand in het gedicht even opgeheven wordt. De regel ‘Dan wordt alles weer gedicht’ is tegen deze achtergrond in de eerste plaats te lezen als een referentie aan de dood als het absolute eindpunt van het leven.

Bij de eerste, kortere versie van het gedicht moet de dichter op een bepaald moment hebben gedacht aan ‘Het eiland III’ als alternatieve titel. In de al ter sprake gekomen brief uit 2002 wordt deze later weggelaten benaming namelijk tussen haakjes aan de titel ‘Toestand’ toegevoegd. Dat gegeven levert stof voor nog een andere, met name kosmische invalshoek. De vermelding ‘het eiland’ is dan meer dan louter een metafoor voor de plek in de kelder, afgesneden van de wereld. Het gedicht is namelijk niet alleen ontstaan op het eiland

Tenerife, maar kort voordien verscheen ook de bundel *Een kortwoonst in de heuvels. Gedichten* (2002), die een afdeling met als titel ‘Het eiland’ bevat. Daarin zijn onder andere gedichten gebundeld waarin de zonsop- en ondergang kosmische proporties aannemen. Dat thema wordt getekend als een uitvergroete strijd tussen licht en donder, dag en nacht, met daartussenin de betoverende natuurkracht van de maan. Het eerste gedicht van die afdeling, getiteld ‘Avond op het eiland’, begint zo:

Ik zie de zon, de rode zon,
snel de zwarte zee in zinken
en de dag, die teer begon,
wordt door een strotsteker geslacht,
het zuiver mes, zonder verminken,
moordenaar nacht.
(VG, p. 564)

In zulke eilandgedichten is de zee het machtige decor voor de dagelijks herhaalde, hier dramatisch geschilderde wentelgang van dag en nacht. In ‘Toestand’ is er weliswaar geen sprake van de zee, wel gaat het licht er even in opflakkeren, waarna het resoluut wordt gedoofd. Met of zonder expliciet geweld: ‘alles wordt gedicht’. In de vroege poëzie zou het ook niet vergezocht zijn om een dergelijke grote strijd te associëren met de antipoden goed en kwaad, paradijselijk versus duivels, hemel versus helle vuur. In de oudere gedichten lijkt de verscheurdheid tussen die beide polen immers de menselijke ‘toestand’, of *condition humaine*, bij uitstek. In dit latere gedicht vinden we daar mogelijk nog een echo van terug.

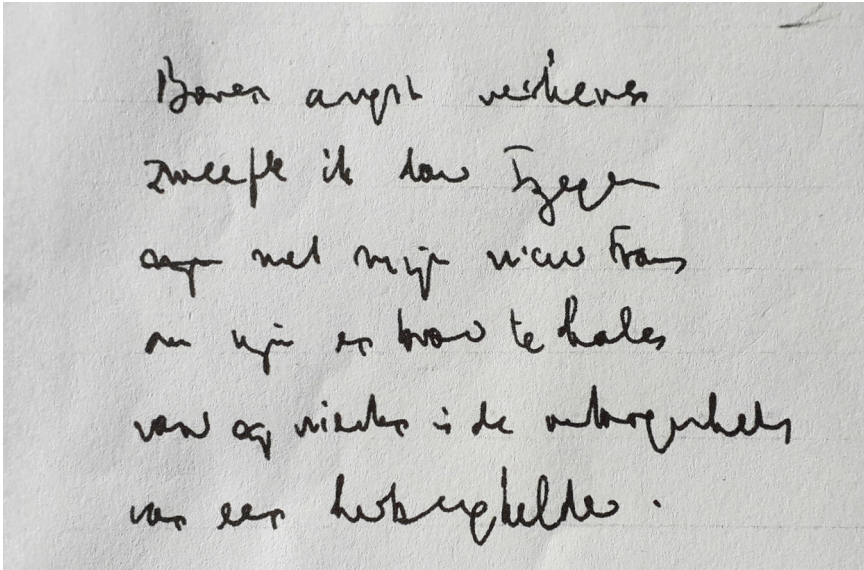
In de openingsregel ‘Alles, alles is gedicht’ treedt de poëtische dimensie van het gedicht – het schrijven over het schrijven – meteen op de voorgrond. Het schrijven lijkt een moment van licht, reveleert inzicht in de samenhang van alles wat is, en dat te midden van donkerte. Even wordt het schein opgelicht, komt er extra licht en wordt de lezer in zekere zin een gezichtsvermogen gegund van een andere orde, om met een andersoortig licht te kijken. Er valt ‘licht op ons gezicht’, waarbij ‘gezicht’ eveneens in de betekenis van ‘ons kijken’, ‘onze blik’ te lezen is. Het is wellicht geen toeval dat ‘schein’ volgens het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* ook ‘ooglid’ kan betekenen. Even wordt het ooglid opgelicht, geopend, en laat poëzie een groter verband zien, tegelijk gaat hier ook de schelp van het gedicht open, waarna die zich weer sluit. Zo bekeken toont ‘Toestand’ naast een anekdotische situatie een *poëtische* toestand, of zelfs poëtische intentie: een gedicht dat afgerond is.

In een cirkel van woorden heeft de dichter dankzij woordherhalingen en echoende klanken (in het bijzonder de i-klank van licht) en met slechts twee rijmklanken voor alle regels een krachtig en compact geheel gecomponeerd. De openingsfrase ‘alles is gedicht’ resonanceert in het slotvers. Daartussenin heeft zich iets als een epifanie voorgedaan. Al is het gedicht allerm minst hermetisch, het is als taalkunstwerk in zijn variërende en uitgebalanceerde vastigheid toch volledig voltooid, afgerond, toe.

Ondanks alle ernst zorgen woordspelingen voor extra zin en gelaagdheid, zodanig zelfs dat ze de lezer misschien doen denken aan de talige kunstigheid van de door Van Herreweghen bewonderde Constantijn Huyghens en P.C. Hooft. Er is het woord ‘gedicht’ als zelfstandig naamwoord, synoniem dus voor ‘vers’, en als voltooid deelwoord van ‘dichten’, in de betekenis van ‘sluiten’. Voorts is er ‘opgelicht’ in de betekenis van het luik dat ‘opgeheven’ is, maar ook van ‘extra bijgelicht’. Daarnaast is ‘gezicht’ in ‘licht op ons gezicht’ als ‘ons aangezicht’ te lezen, maar, zoals al aangestipt, ook als ‘onze blik’, ‘ons gezichtsvermogen’. Nog geraffineerder is het spel met het woord ‘toestand’. Dat is niet alleen een synoniem voor ‘situatie’, in de eerste lettergreep zit ook ‘toe’, wat hetzelfde is als ‘dicht’. Dat doet denken aan het gedicht ‘Toe I’, met de bekende slotregel: ‘Opener dan dicht is toe’, waarin bedoeld wordt op de geronde en dus meer open articulatie van ‘toe’ versus de gestrekte en dus meer gesloten lippenstand in de articulatie van ‘dicht’, *toestand* dus.

‘Toestand’ zou overigens geen gedicht van Van Herreweghen zijn als de dichter ook niet de kans had gezien om een eerder zeldzaam Vlaams woord een poëtische ereplaats te geven. Die eer valt hier te beurt aan het woord ‘scheel’. Zoals al aangegeven werd, betekent dat volgens het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* ‘ooglid’. Volgens dezelfde bron had het ook al in het Middelnederlands de betekenis van ‘deksel’; in die zin verwijst het hier naar het luik waarmee de kelder is afgesloten. ‘Scheel’ is daar bovenop nog een oudere, verkorte vorm van ‘schedel’. Ook die virtuele associatie, toeval of niet, moet de dichter als trotse bezitter van alle volumes van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* bekend én voor dit gedicht niet onwelgevallig zijn geweest. Het woord ‘scheel’ voegt aan het gedicht een drievoudige betekenis toe.

De afstand tussen biografie en poëzie in verband met dit gedicht wordt nog op een andere manier gedemonstreerd, met name in het verschil tussen de volgende feitelijke notitie die teruggaat op Van Herreweghens oorlogservaring uit 1940 en de poëtische omwerking van dat gegeven in het gedicht ‘Toestand’. Het gaat om deze aantekening zonder titel, op 26 januari 2003 op een los vel geschreven, en bewaard in het dichterlijk archief.

Handschrift van een biografische notitie, gedateerd 26 januari 2003.

Deze notitie is ontstaan na de eerste vijfregelige versie van het gedicht en heeft er enkel de passage ‘om wijn en brood te halen’ – weliswaar niet letterlijk – mee gemeen:

Boven angst verheven
zweefde ik door Izegem
met mijn vriend Frans
om wijn en brood te halen
voor onze vrienden in de verborgenheid
van een herbergkelder

Expliciet wordt hier gerefereerd aan de zoektocht naar proviand voor de vrienden in de herbergkelder in het bezette Izegem en dat gegeven wordt gecombineerd met het gevoel aan de realiteit ontheven te zijn, met andere woorden: de beleving waar Van Herreweghen later over sprak. Wat hier opvalt, is dat de feitelijke toestand in deze notitie veel concreter en anekdotischer wordt ingevuld dan in het gedicht, onder meer doordat wordt vermeld waar de gebeurtenissen zich voordeden en over wie het gaat (niet alleen ‘ik, maar ook ‘mijn vriend Frans’ en ‘onze vrienden’). Elders in het oeuvre blijkt een soortgelijke de-concretisering van realiteit naar poëzie uit het gebruik van initialen voor personen waaraan gedichten refereren (zo bijvoorbeeld het hiervoor geciteerde gedicht ‘M.B.B. I’). Door het leegmaken van het hier en nu en het

toevoegen van een meerzinnig element als ‘scheel’ worden in ‘Toestand’ de betekenissen van het herhaalde ‘alles’ verveelvoudigd en tegelijk verdicht. Daar is lyrische smeedkunst aan te pas gekomen. Hier heeft Van Herreweghen oude adagio ‘moderne onrust’ haar ‘klassieke maat’ gevonden. De doodangst van toen is neergeslagen in een poëtisch bedwongen rust.

4. TOT SLOT

Tijdens zijn langlopende dichterschap heeft Hubert van Herreweghen een indrukwekkend oeuvre bij elkaar gesmeed dat zowel een hechte continuïteit als een boeiende evolutie laat zien. ‘Toestand’ getuigt daarvan: het heeft in tijd een lange weg afgelegd vooraleer het helemaal afgerond, ‘gedicht’ is bevonden, van de feitelijke aanleiding in 1940 tot de opname in *Webben en wargaren* in 2009. Qua thematiek past het in de vroege poëzie, maar qua toon, stijl en specifieke (meerzinnige) woordkeuze sluit het dan weer naadloos aan bij de latere gedichten. De oorlog is overigens een thematiek die in het gehele oeuvre opduikt, al gaat het meestal niet expliciet over een bepaalde oorlog, wel over wreedheid en wapengekletter, en over de onschuldige slachtoffers versus de machtigen die zoveel bloed doen vloeien.

Bij nader toezien kristalliseert zich als het ware het gehele oeuvre in ‘Toestand’, zowel wat betreft de betekenisniveaus als het gelaagde woordgebruik. Dat het ‘oorlogsgegeven’ als aanleiding uiteindelijk slechts bijzonder indirect in het gedicht gerepresenteerd wordt, is op zich al veelzeggend. Het herinnert aan wat Van Herreweghen in een interview zelf heeft aangestipt (Durnez, 1977), met name de manier waarop Breugel de val van Icarus op het daarnaar genoemde schilderij in beeld heeft gebracht: Icarus zelf wordt als een kleine, zijdelingse, bijna volledig ondergedompelde figuur afgebeeld, terwijl de zee en het landschap met de ploegende boer de hoofdrol lijken te spelen. Ook hier heeft de maker de feitelijke gebeurtenissen haast uitgevlakt en nauwelijks meer dan impliciet aanwezig gesteld. Tegelijk wordt de haast algemeen geldende grootsheid van de opgeroepen natuur en het landelijk bedrijf in de verf gezet. Wie met de nodige aandacht kijkt, staat echter, haast onverwachts, oog in oog met het ogenschijnlijke detail waar de titel van het werk aan refereert. De lezer kan dan de spankracht ervaren, ontstaan uit de vaak abstraherende verschuiving van een specifiek gegeven naar een ruimere uitwerking. In het al genoemde interview omschrijft Van Herreweghen die karakteristiek als ‘maniëristisch’.

‘Toestand’ toont hoe sterk Van Herreweghen de kunst en kunde verstaat om zijn verzen scherp te slijpen en te verdunnen tot ze volkomen zuiver klinken en ze vele betekenissen even onopvallend als maximaal mee laten resoneren. Zowat elke stap in de genese van zijn gedichten blijkt hij geboekstaafd en bewaard te hebben, zodat van het scheppende proces vaak zo goed als alle stadia bewaard zijn gebleven. Dat wil zeggen dat het dichtersarchief naast de *Verzamelde gedichten* een rijkdom biedt aan invalshoeken en literaire gegevens. Het is nog wel even wachten tot die veelbelovende schat een definitief onderkomen heeft gevonden en volledig ontsloten is. Dan wordt het helemaal waar dat daarin, zoals de dichter het in het gedicht ‘Nulla dies sine linea’ (uit de bundel *Gedichten III*, 1961) formuleerde, meer dan ‘een peukje vers’ te rapen zal liggen (VG, p. 162).

Met dank aan de familie van Herreweghen voor de gegevens, geput uit het dichtersarchief, dat op dit moment door de familie bewaard en beheerd wordt.

Literatuurlijst

De afkorting VG staat voor:

Van Herreweghen, H. (2020). *Verzamelde Gedichten*. Leuven: P.

Binst, J.-M. (2015). ‘95-jarige dichter Hubert Van Herreweghen met nieuwe bundel’. *BRUZZ-Brussel deze week*, 11/02/2015. (interview)

Brems, H. (2006). *Altijd weer vogels die nesten beginnen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1945-2005*. Amsterdam: Bert Bakker.

Colpaert, H. et al. (2012). *Izegemse verhalen uit de Tweede Wereldoorlog*. Izegem. <https://eperondor.be/wp-content/uploads/2019/05/2012-Izegemse-verhalen-uit-de-Tweede-Wereldoorlog.pdf>

De Geest, D. (1999). ‘Een spel van tonen en tegentonen. Kanttekeningen bij de poëzie van Hubert van Herreweghen’. In: *Bloemlezing uit de poëzie van Hubert van Herreweghen* (samengesteld door Dirk de Geest). Gent: Poëziecentrum. (Dichters van nu, 12)

Durnez, G. (1977). ‘Fluit spelen voor de boa’. *De Standaard*, 24/06/1977.

Evenepoel, S. (1994). ‘Van ahaloth tot zwaard. Over taal en poëzie van Hubert van Herreweghen’. *Ons Erfdeel*, 37/3: 363-371.

- Lateur, P.** (red.) (2010). 'Hubert van Herreweghen 90'. *Kunsttijdschrift Vlaanderen*, 59/329: 345-386. (Themanummer over de poëzie van Hubert van Herreweghen).
- Van Herreweghen, H.** (2008). *Het is een geur die ge moet vinden*. Met tekeningen van Anne van Herreweghen en een inleiding door Dirk de Geest Leuven: Uitgeverij P en Provincie Vlaams-Brabant.

